

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Դեղփոփոխ Արարածեան դառում

Հետեւելով տարբեր տեղերում մեր ժողովրդի կեանքին, մենք եկել ենք այն եզրակացութեան, որ կնոջ դիրքը այն տեղերում, ուր պարսիկ տարրը սակաւ է, աւելի բարձր է: Օրինակ՝ Նոր-Բայազէտի, Դարաչիչագի և Աբարանի շրջաններում, ուր ազգաբնակչութիւնը համարեա բացառապէս բաղկացած է հայ տարրից, կինը աւելի յարգ ունի, նրա պատիւը, նրա իրաւունքները աւելի են գնահատուում, քան այլ տեղեր, և չը նայած այդ շրջանների բնութեան աղքատութեան, հետևապէս տնտեսական ծանր պայմաններին, կինը դաշտային աշխատանքներին մասնակցում է այն չափով, ինչ չափով ներում են նրա ֆիզիկական ոյժերը: Մինչդեռ Արարատեան դաշտում, բերքերով հարուստ այդ տափարակի վրայ, ուր պարսիկ տարրը բնակեցրած է մեծ չափով, տղամարդը իւրացրել է ծուլութիւնը, իսկ կինը դաշտային աշխատանքներ է կատարում. և այդպիսով կազմուել է բանուոր կանանց մի դասակարգ:

Հայ կնոջ վիճակը ծանր վիշտ և կարեկցութիւն է պատճառում տեսնողին: Նրա վրայ է ոչ միայն գիւղական ամբողջ տունը իր բոլոր հոգսերով, այլ և դաշտային աշխատութիւններ ի մի մեծ մասը:

Գիւղ ասած տեղում, մանաւանդ դաշտային աշխատանքների ժամանակ, գիւղացին ոտքի է կանգնում շատ վաղ, նոյն իսկ կէս գիշերին: Այդ ժամանակ ոտքի է կանգնում և գեղջկուհին, որ ամուսնուն դաշտ ճանապարհելուց յետոյ կուժը առած շտապում է աղբիւր, ապա կովերը կթում և տաւարը քրջում գէպի նախիրը: Արեւ դեռ նոր ծագած, գիւղի խրճիթներից ծուխը բարձրանում է գէպի վեր, իսկ գեղջկուհին շտապով հուճցում է սովորական չափով խմոր և մի երկու ժամ անց թոնդիրը քաշած և տաք լաւաշները ու մի կովկիթ էլ մածոն կամ թանով առած՝ շտապում է գէպի ամուսինը: Այնտեղ

Նա օգնում է ամուսնուն խուրձեր կապելում, փոցխ անելում, նոյն իսկ սայլը բարձելում: Նա վերագառնում է տուն մի փղբը վաղ—նախիրը կը դայ, կովիբը պիտի կլթել, խուրձերը կապելու կեմեր պատրաստել յաջորդ օրուայ համար: Կասելը աննշան բացառութեամբ նոյնպէս կատարում է գեղջկուհին. իսկ ձմեռը չարունակ նոյն ջուրն ու խմորը, նոյն թոնիրն ու թանովը, նոյն տունն ու հոգսը դրա վրայ աւելացրած տնայնագործութեան մի քանի ճիւղերը, ինչպէս՝ գուլպա, կարպերտ, ջէջիմ, չալ գործելը: Այսքանով համարեա վերջանում է լեռնոտ մասերում կնոջ աշխատանքը, եթէ չը հաշուենք դաշտային մի ծանր աշխատանք բացառապէս երաշտ տարիներում, երբ հացահատիկների ցողունը շատ կարճ աճելով պիտի արմատից հանել կամ ժողովրդական բառով, փետել, որ կատարում են կանայք:

Այլ պատկեր է ներկայացնում Արարատեան դաշտը: Այստեղ գիւղատնտեսութիւնը բազմակողմանի լինելով, բարդ պայմանների մէջ է դրել դաշտեցի կնոջը:

Բացի լեռնային մասերում մշակուող բերքերից, Արարատեան դաշտում մշակուում են նաեւ խաղող, բրինձ և բամբակ, իսկ սրանցից իւրաքանչիւրը առանձին վերցրած՝ աւելի խնամք և հոգացողութիւն է պահանջում, քան միւսները միասին: Սակայն տեսնենք թէ ինչ չափով դաշտեցին պատրաստուել է ահագին աշխատանք պահանջող գիւղատնտեսական իր պարապմունքներին:

Արարատեան դաշտը կլիմայական աննպաստ դրութեամբ մեծապէս ազդել է տղամարդու ֆիզիկականի և բնաւորութեան վրայ, մեղացնելով նրա մէջ այն աշխուժութիւնը, որ յատուկ է լեռնային մասերում ապրող ժողովրդին, բացի այդ խաղողի մշակութիւնը և գինու առատութիւնը բաւական նպաստել են հարբեցողութեան տարածման այդ ժողովրդի մէջ: Եւ ահա այս բոլորը միասին դաշտեցուն ընտելացրել են ծուլութեան, նրա հետ միաժամանակ նաեւ հարբեցողութեան:

Ով եղել է հնձի ժամանակ, Երևանից 30 վերստ հեռաւորեամբ, Գեառնի Բասարի գիւղերում, անշուշտ նկատած կը լինի, թէ ինչպէս գիւղացին՝ ինքը անընդունակ աշխատելու, այս և այն կողմ ընկած հարցնում է «կոսյին», այսինքն՝ սարեցուն և թաթին կամ պարսկաստանցի հնձուորին՝ իր արտը հնձել տալու համար: Եւ յաճախ կը պատահէք տեղացիների, որոնք անգործ չըլլելով չեն համաձայնում նոյն իսկ մի ուրբով աշխատելու. մինչդեռ այդ միևնոյն ժամանակ կանանց և աղջրկերանց խումբը փռուած տափարակ և տաք դաշտերում աշխատում են օրնիրուն ուրիշների համար մի ջնջին վարձով:

Դաշտեցի կիներ բացի այն որ կատարում է սարեցու կնոջ կատարածը, միննոյն ժամանակ հսկում է խաղողի այգու վրայ, հնձում և շալակով տուն է կրում այգու ահագին խոտը, կատարում է բամբակի ցանքերի քաղհանելու ծանր և տևողական աշխատանքը և վերջապէս նրա վրայ է ընկած բամբակ ժողովելու կամ կոկոնից հանելու գործողութիւնը։ Այս աշխատանքներին տղամարդը համարեա մօտ չի գնում։

Կիներ գնում է բժար (քաղիան)։ Բայց ինչ է բժարը։ Բամբակի բոյսը բաւական զգայուն է. նա սերմանելու օրից, այն է ապրիլի վերջերից, պահանջում է մեծ հողացողութիւն։ Ցանկելուց 10—15 օր յետոյ յայտնւում են բոյսի առաջին ծիւլերը, նրանց հետ միաժամանակ նաև զանազան վնասակար խոտեր, որոնք խանգարում են բամբակի բոյսի կանոնաւոր աճման, և ահա այդ վնասակար բոյսերից ցանքը պիտի ազատել, այլ խօսքով քաղհանել։ Այդ գործողութիւնը 15 օրը մի անգամ կըրկնւում է այնքան, մինչև որ բոյսը բաւականին աճում, զարգանում է, այնպէս որ այս աշխատանքը ամենամեծ և ամենատևողականն է, այն էլ մայիս, յունիս և յուլիս ամիսների սարսափելի շրջերին։ Համարեա անխտիր՝ հարուստ թէ աղքատ, բացառապէս կանայք և օրիորդներ ամառուայ ընթացքում դեռ վաղ առաւօտից վերցնելով մի-մի երկարակոթ ուրազ, քաղհանելու միակ գործիքը, ուսներին դրած՝ խումբ-խումբ դուրս գալով գիւղերից, ցրւում են ընդարձակ դաշտերը։ Հասնելով արաին, մինչև գետինը կռացած ուրազները իջեցնում են հողի մէջ և բաւական վարժութեամբ հանում թէ վնասակար խոտերը և թէ խիտ բուսած տեղերում նոյնիսկ բամբակի բոյսերը, որոնք կարող են խանգարել կանոնաւոր աճման։ Այսպէս շարունակ գնալով և հասնելով արտի միւս ծայրը, նորից վերադառնում և նորից շարունակում են վաղ առաւօտից անընդհատ, մինչև երեկոյ։ Այս աշխատանքը շատերին թերևս հեշտ երևայ, սակայն բաւական է տեսնել յունիս ամսում բոցեղէն ճառագայթների տակ կռացած և քրտինքի մէջ կորած արանցի չարքաշ կնոջը, որ մարդ համոզուի թէ այդպիսի ծանր աշխատանքին ընդունակ է միմիայն դաշտեցի կինը։

Դաշտեցին ընդարձակ խոտատեղիներ չունի, ինչպէս սարեցին, այլ նրան խոտ մատակարարում է նրա այգին։ Եւ այդ խոտը մեծ մասամբ հնձւում և տուն է կրւում կնոջ ձեռքով։

Դաշտային գիւղերում արեգակը մտնելուց յետոյ այգիները և դաշտերից դառնում է տուն կանանց խումբը՝ շալակներին մի-մի բեռ կանաչ խոտ։ Նրանցից շատերը այնքան մեծ

շալակ են վերցնում, որ ծանրութեան տակ կռացած, ձեր գութն են չարժուում:

Պակաս ծանր աշխատանք չէ նաև «չանաքը»: Բամբակը համառում և հաւաքւում է սեպտեմբեր և հոկտեմբեր ամիսներին, երբ Արարատեան դաշտին յատուկ բնութիւնը միանգամից փոխուելով, երեկոները և առաւօտները դաշտ դուրս գալը ցրտից և խոնաւութիւնից անտանելի է դառնում: Չը նայած այդ հանգամանքին, չանաքը կամ բամբակ հաւաքելը, որ մէկ երկու անգամով չի վերջանում, ամբողջովին ընկել է կնոջ վրայ և չանաքչի կանայք գոգնոցները կապած սառը տունկերի և անագին շաղի մէջ թրջուած, դողդողալով և սառած մատերով դուրս են քաշում բացուած կոկոններից բամբակ, շարունակելով այդ մինչև հոկտեմբերի վերջը, յաճախ նոյն իսկ նոյեմբեր ամիսը:

Բամբակի ինչպէս քաղհանելը, այնպէս էլ չանաքը պահանջում է շուտափոյթ աշխատանք, այդ պատճառով յաճախ չունենոր մարդիկ նոյն իսկ վարձում են մշակներ: Եւ ահա տանտիկնոջ յետևից դէպի արան են գնում կանանց և օրիորդների մի շարք. որը այլի է կամ որը, որի ամուսինը հարբեցող է կամ ծոյլ, մի խօսքով բոլորը՝ թշուառներ և բախտից հալածուածներ: Նրանց դէմքը արտայայտում է վիշտ ու թախիծ, նրանց հագուստը՝ չքաւորութիւն: Դաշտեցի կիներ յաճախ իր ծծի երեխան գրկած է դիմում դաշտ, տարի օրուայ դժոխային աշխատանքը կատարելու, բայց թէ վարձատրութեան որպիսի խղճուկ չափով, այդ երեակայիլ չէք կարող: 20—15 նոյնիսկ 10 կոպէկը սովորական չափ է բանուոր կնոջ օրուայ աշխատանքը վարձատրելու համար...

Տղամարդուց աւելի պարտաճանաչ կիներն է, աշխատող և բարեխիղճ՝ դարձեալ նա, սակայն նրա վարձատրութեան չափը այնքան չնչին է, որ դրանով միմիայն կարելի է չափել թէ կնոջ նշանակութիւնը որ աստիճան ընկած է այդ շրջաններում: Այն միջոցին, երբ սարեցին կամ թաթ հնձուորը ստանում է 80 կոպէկից սկսած մինչև 1 ուրլի օրավարձ, կնոջ օրավարձը այդ վարձի մի քառորդից չի անցնում: Եւ այս հանգամանքը բաւական էր կնոջ ինքնասիրութիւնը վերաւորելու մինչև արտի խորքը: Որքան էլ այս սովորական երևոյթների կարգը անցած լինի, բացարձակ տրտուեցնների տեղիք չը դառնալով, բայց շատ բաւական է, որ ընտանեկան կարիքի և հոգսի տակ կանանցի զգայուն սիրտը շատ դառնացած լինի:

Հոգեկան ոչ մի դրութիւն այնքան ուժեղ կերպով չի արտայայտուել մարդու դէմքի վրայ, խօսակցութեան և երգի մէջ, որքան վիշտն ու տանջանքը: Տղամարդը Արարատեան դաշ-

տում բնաւորութեամբ անտարբեր, դէմքով ինքնաբաւական, երգում է այն ժամանակ, երբ գինու ազդեցութեան տակ է գտնուում, լաւ արամադրութեան մէջ է: Նա երգում է հնուց մնացած թուրքերէն երգեր, որոնք իրանց բովանդակութեամբ փաշլէվաններն և հիւրի-փէրիներն պատմութեանքներից այն կողմը չեն անցնում: Բացառութիւն կազմում են չքաւորութեան մատնուած այն գիւղացիները, որոնք իրանց սև օրը մի զոյգ եզնների հետ քարշ տալով, գիտեն օդը լցնել մի ծանր, վշտոտ և մեկամաղձոտ գեղջկական երգով, որի մի քանի աղքատիկ բառերը պտըտուում են իր ռաշպարութեան, եզան ու գոմէշի, մի խօսքով իր տանջանքի շուրջը:

Սակայն այլ է կնոջ հոգեբանութիւնը այս դաշտում: Դաշտեցի կնոջ տխուր դիմագիծը մենք չենք տեսել և ոչ մի տեղ, արեգակից սևացած հոգս ու վիշտը արտայայտող դէմքը, կարծէք կրում է իր վրայ բարձր շղթաներով չըրապատուած նեղ հորիզոն և դաշտեցուն յատուկ մեկամաղձոտութեան կնիքը: Նրա խօսակցութիւնը մեղմ, տոնը տխուր, նրա երգը այնպիսի վիշտ է արտայայտում, որ այդ վշտով համակուում էք և դուք:

Ֆիզիկական ծանր աշխատանքը, տնտեսական ծանր դրութիւնը, մերկ ու քաղցած երեխաները, անգութ վախաւուռն, անխիղճ պարտատէրը,—այս բոլորը վիշտ են պատճառում, վիշտ են երգել տալիս գեղջկուհուն:

Դաշտեցու կնոջ պօէզիան շատ հարուստ է, բայց հարուստ իր մեկամաղձոտութեամբ, իր տխուր, նոյն իսկ վշտոտ մեյլօդիայով: Դաշտն ու գործը—ահա ուր և երբ է սկսում գեղջկուհին, սկսելով ծանր աշխատանքը և խորասուզուելով վշտերով լի իր կեանքի յիշողութիւնների մէջ, անգիտակցօրէն դնդնալ, համար տալ տխուր և ուրախ բոպէները, մինչև որ զգացմունքները եռալով դուրս են թափուում սրտից հեղեղից էլ ուժեղ մի փղձկումով:

Մենք դաշտեցի կնոջ ամենածանր աշխատանքի միջոցին, այն է յունիս, յուլիս ամիսներում, երբ սկսում է բամբակի քաղհանը, եղել ենք Արարատեան դաշտում և լսելով բանուոր կանանց բերանից հնչող գեղջկական պօէզիան իր տխուր մեյլօդիայով, այնպէս զգացուել ենք, որ այդ տանջանքի բոպէին հնչող վիշտը սեփական վշտի պէս ծանրացել է մեր սրտի վրայ, բայց այդ վշտի մէջ իր քան դաժնութիւն, անքնքար էլ քաղցրութիւն զգալով, չենք ուզեցել անջատուել նրանից:

Ընդարձակ տափարակի վրայ միմեանցից հեռու երևում են բանուոր կանանց խմբեր, որոնց լէլէներաի ձայնը յնկարծ

եղևեղներով ձեր ականջին է դիպչում: Մեզմիկ փչող հովը այն-
քան արագութեամբ փոխւում է և մի այլ ուղղութեամբ փչում,
բերելով իր հետ երբեմն ցած, երբեմն բարձր գեղգեղանք, որ
մարդ ականայ ինքնամոռացութեան մէջ ընկնելով, մի րոպէ
մոռանում է շրջապատը և ընկնելով վերացական մի աշխարհ,
զգում է իրան՝ լսելիքը փաղաքշող մի եթերի մէջ: Բայց նորից
ձեր տեսողութեան առաջ ցցւում է իրականը իր հոգսերով ու
վշտերով: Եւ ձեր ականջին կրկին հասնում են այդ վշտերի
հեծեծանքները:

Թալանն էկաւ թալնեց տարաւ մեր մալը,

Ղօշունն էկաւ վերցրեց տարաւ իմ եարը:

Թալանն էկաւ թալնեց տարաւ մեր մալը,

Թուրքը էկաւ սրի քաշեց իմ եարը:

Մի այլ վարիանտ.

Տարան, տարան իմ եարը,

Տարան իմ մէկ ու ճարը.

Սալդաթ տարան իմ եարը,

Բա հնց կը լինի իմ ճարը:

Սիրահարական երգեր էլ երգւում են գեղջկական պօե-
ղիայի մէջ, բայց նրանք երգւում են նոյնպէս տխուր և հնչւում
վշտի մեղօգիայով.

Տո՛ւն արի, տո՛ւն արի, տո՛ւն արի, եւր,

Մթնել ա, տո՛ւն արի, անջիգար եար.

Ղարսայ բերթը բլերայ,

Եարս տակին քնել ա:

Պօեղիայի այդպիսի ձևեր և սիրտը խօսեցնող այդ օրինակ
մօտիւնները հնարաւոր են այնտեղ, ուր վշտի և հոգսերի հետ
ձեռք ձեռքի տուած գնում է մի անարդարութիւն, իսկ ոչ մի
տեղ մարդը այնքան անարդար չէ դէպի իր ամուսինը—կինը,
որքան Արարատեան դաշտում: